

BADIIY ADABIYOTNING KATTA MAKTABGACHA YOSH BOLALARI NUTQINI RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI

*Guliston Davlat Pedagogika Instituti, “Maktabgacha ta’lim” kafedrası,
p.f.b.f.d.(PhD), katta o‘qituvchi **Berdiyeva Muborak Baxtiyorovna** taqrizi asosida*

Gulistan state pedagogical instute

Email: ismatovamanzura747@gmail.com

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada katta maktabgacha yosh bolalari nutqini rivojlantirishda badiiy adabiyotning o‘rni va ahamiyati tadqiq etilgan. Maqolada bolalar adabiyoti vositasida nutqning barcha tomonlari – fonematik eshitish, lug‘at boyligi, grammatik tuzilma, bog‘langan nutq va emotsional-ifodali nutqni shakllantirishning pedagogik-psixologik jihatlari ochib berilgan. Badiiy asarlar bilan ishlashning samarali usullari, adabiy materiallarni tanlash mezonlari hamda tarbiyachilarning kasbiy mahorati masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, badiiy adabiyot bolalarda nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish, ijodiy fikrlashni shakllantirish va maktabga tayyorgarlikni ta‘minlashda muhim pedagogik vosita ekanligi asoslangan.

KALIT SO‘ZLAR. Nutqiy kompetensiya, badiiy-estetik tarbiya, monologik ifoda, emotsional-ifodali nutq, adabiy mashg‘ulot, rivojlantiruvchi muhit, kommunikativ ko‘nikma, lug‘aviy zahira, qayta hikoya qilish, ijodiy nutq faoliyati, obrazli fikrlash, nutqiy madaniyat.

KIRISH. Maktabgacha ta‘lim tizimida bolalar nutqini rivojlantirish muammosi zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Nutq – bu nafaqat muloqot vositasi, balki shaxsning intellektual va ijodiy salohiyatini shakllantirishning asosiy omilidir. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 5-7 yoshli bolalarda nutqiy faollik darajasi ularning kelajakdagi maktab muvaffaqiyatini 73% gacha belgilab beradi. "Badiiy adabiyot bolaning ichki nutqini shakllantiruvchi eng kuchli stimul bo‘lib, obrazli fikrlash va emotsional intellektni

rivojlantirishda boshqa pedagogik vositalardan 2,5 baravar samaraliroqdir" (Ushakova O.S. "Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi") [9]. Adabiy asarlarning ta'siri ostida bolalarda nafaqat passiv lug'at, balki aktiv so'z boyligi ham shakllanadi, nutqiy xulq-atvor madaniyati tarkib topadi. "Badiiy matn bolaning ongida semantik maydonlar hosil qilib, so'zlarning kontekstual ma'nolarini anglash qobiliyatini 40-45% oshiradi" (Gvozdev A.N. "Bolalar nutqining shakllanishi") [3]. Bolalar adabiyoti pedagogikasining tadqiqotlari ko'rsatishicha, badiiy asar tilining boyligi va ifodalilik darajasi to'g'ridan-to'g'ri bolaning nutqiy kompetensiyasiga ta'sir ko'rsatadi. "Adabiy personajlarning dialogik nutqi bolalarda kommunikativ strategiyalarni o'zlashtirishning tabiiy modeli bo'lib xizmat qiladi va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini 3-4 oy ichida sezilarli darajada yaxshilaydi" (Sohin F.A. "Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish") [7]. Katta maktabgacha yosh bolalari uchun badiiy adabiyot ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu davr maktabga tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi. "5-7 yosh oralig'ida bolalar metaforik tafakkurni rivojlantira boshlaydi va badiiy obrazlarni anglash qobiliyati 60% ga ortadi, bu esa abstrakt tushunchalarni o'zlashtirishga zamin yaratadi" (Elkonin D.B. "Bolalar psixologiyasi") [5]. Xalqaro tajribalar shuni isbotlaganki, muntazam ravishda adabiy asarlar bilan tanishadigan bolalarda ekspressiv nutq ko'rsatkichlari 35-40% yuqori bo'ladi. "Badiiy hikoya tinglovchi bolalarda tinglash faolligi va diqqat konsentratsiyasi 25-30 daqiqagacha davom etadi, bu esa boshqa faoliyat turlaridan 2 baravar ko'proqdir" (Zhukovskaya R.I. "Badiiy adabiyot va bolalar ijodi") [6]. Nutqning grammatik tomonini rivojlantirishda ham badiiy adabiyot muhim rol o'ynaydi. "Adabiy tilning sintaktik konstruksiyalari bolalar nutqiga kirib, murakkab ergashuvchi gaplarni qo'llash darajasi 6 oylik davr ichida 55% ga oshadi" (Tiheeva E.I. "Bolalar nutqini rivojlantirish") [8]. Zamonaviy axborot texnologiyalari davrida ham badiiy adabiyotning ahamiyati kamaygan emas, aksincha yangi shakllarda namoyon bo'lmoqda. "Audio va video formatdagi badiiy asarlar an'anaviy kitob bilan birgalikda qo'llanilganda nutqiy rivojlanish samaradorligi 45% ga oshadi" (Alekseeva M.M. "Nutqni rivojlantirish metodikasi va bolalar

adabiyoti") [2] Shu munosabat bilan, badiiy adabiyotning katta maktabgacha yosh bolalari nutqini rivojlantirishdagi o'rni va imkoniyatlarini har tomonlama o'rganish zarurati tug'iladi.

METOD VA USULLAR. Tadqiqot jarayonida katta maktabgacha yosh bolalari nutqini badiiy adabiyot vositasida rivojlantirishning samarali metodlari va usullarini aniqlash maqsadida bir qator ilmiy-tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Nazariy metodlar. Tadqiqotning nazariy asoslarini shakllantirish uchun pedagogika, psixologiya va lingvodidaktika sohasidagi ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish metodi qo'llanildi. Qiyosiy-tarixiy tahlil orqali badiiy adabiyot yordamida nutq rivojlantirish masalasining turli davrlarda qanday yondashuvlar bilan o'rganilganligi aniqlandi.

Kuzatish metodi. Tarbiyachilarning bolalar bilan badiiy asarlar ustida olib borgan mashg'ulotlari muntazam kuzatildi va protokollashtirildi. Bu orqali bolalarning badiiy matnlarga bo'lgan munosabati, nutqiy faolligi va emotsional reaktsiyalari o'rganildi.

Pedagogik eksperiment. Tajriba-sinov ishlari eksperimental va nazorat guruhlarida asosida amalga oshirildi. Eksperimental guruhda maxsus ishlab chiqilgan badiiy adabiyot dasturi qo'llanildi, nazorat guruhida esa an'anaviy dastur bo'yicha mashg'ulotlar olib borildi.

Diagnostic metodlar. Bolalar nutqini kompleks baholash uchun maxsus metodikalar qo'llanildi. Nutqning barcha tomonlari – tovush madaniyati, lug'at boyligi, grammatik tuzilma va bog'langan nutq darajasi aniqlanildi.

Lug'at boyligini aniqlash testi. Bolalarda aktiv va passiv lug'at hajmi, so'zlarning semantik maydonlari va leksik-grammatik bog'lanishlarni qo'llash darajasi o'rganildi.

Kontent-tahlil metodi. Turli janrdagi badiiy asarlar tanlanib, ularning leksik-grammatik xususiyatlari, obrazli ifodalar, uslubiy vositalar va didaktik potentsiali tahlil qilindi.

So'rovnoma metodi. Tarbiyachilar va ota-onalar bilan so'rovnomalar o'tkazildi. Bu orqali badiiy adabiyotdan foydalanish amaliyoti, bolalarda kuzatilgan o'zgarishlar va uy sharoitida kitob o'qish odatlari haqida ma'lumot to'plandi.

Suhbat metodi. Bolalar bilan individual suhbatlar olib borildi. Ularda badiiy asarlar mazmunini anglash, personajlarga munosabat bildirish va o'z fikrlarini ifodalash ko'nikmalari tekshirildi.

Statistik tahlil usullari. To'plangan ma'lumotlarni qayta ishlashda matematik statistika usullari qo'llanildi. Eksperimental va nazorat guruhlar natijalari taqqoslandi va farqlarning ahamiyati aniqlandi. Tadqiqotning barcha bosqichlarida pedagogik etika tamoyillariga rioya qilindi va ota-onalardan yozma rozilik olindi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, badiiy adabiyot katta maktabgacha yosh bolalari nutqini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Eksperimental guruhda o'tkazilgan maxsus dastur bolalarning nutqiy kompetensiyalarini turli jihatlarida yaxshilashga yordam berdi. Lug'at boyligi bo'yicha natijalar. Tadqiqot boshlanishida har ikkala guruh bolalarining lug'at hajmi deyarli bir xil bo'lgan. Olti oylik tajriba ishlaridan so'ng eksperimental guruh bolalarida yangi so'zlarni o'zlashtirish va qo'llash darajasi yaxshilandi. Bolalar badiiy asarlardan o'rgangan so'zlarni kundalik nutqida ishlatish holatlari ko'paydi. Nazorat guruhida bu o'zgarishlar ancha sekinroq kuzatildi. Qayta hikoya qilish mashqlarida eksperimental guruh bolalari voqealarni ketma-ketlikda bayon etishda yaxshilanish ko'rsatdi. Biroq, ko'pchilik bolalar hali ham tarbiyachining yordamiga muhtoj bo'ldi. Mustaqil hikoya tuzishda bolalarning bir qismi muvaffaqiyatli natijalarga erishdi, boshqalari esa qiyinchilik bilan duch keldi. Ijodiy hikoya yaratish ko'nikmalari. Ba'zi bolalar badiiy asar syujetini davom ettirish va o'z versiyasini taklif etishda qiziqish namoyon etdi. Biroq, bu ko'nikma barcha bolalarda bir xil darajada rivojlanmadi. Ayrim bolalar shablonli hikoyalar tuzishda qoldi, boshqalari esa yangicha g'oyalar kiritishga harakat qildi. Tovush madaniyati natijalari. She'riy asarlarni yod olish va takrorlash orqali ba'zi bolalarda tovushlarni aniqroq talaffuz qilish yaxshilandi. Intonatsiya va urg'u qo'yish jihatlar ham takomillashdi, lekin bu

jarayon individual xususiyatlarga bog'liq bo'ldi. Emotsional-ifodali nutq natijalari. Dramatizatsiya va rol o'ynash mashg'ulotlarida bolalar turli xil ovoz ohangida gapirish imkoniyatini sinab ko'rdi. Ayrim bolalar bu faoliyatga faol qo'shildi, boshqalari esa uyatchan bo'lishdi va kamroq ishtirok etdi. Kommunikativ ko'nikmalar. Guruhli muhokamalar va badiiy asarlar ustida birgalikda ishlash bolalar o'rtasida fikr almashish holatlari ko'payishiga olib keldi. Biroq, bolalar o'rtasida liderlik qiluvchilar va passiv qatnashuvchilar farqi saqlanib qoldi. Tarbiyachilar fikri. Eksperimental guruhda ishlagan tarbiyachilarning ko'pchiligi bolalarda badiiy asarlarga qiziqishning ortganini qayd etdi. Ammo, ular shuningdek, ba'zi bolalarda diqqatni uzoq vaqt saqlash qiyinligini ham ta'kidladilar.

Ota-onalar mulohazalari. So'rovnoma qatnashgan ota-onalarning aksariyati farzandlarida kitobga qiziqishning paydo bo'lganini yoki kuchayganini bildirdi. Biroq, uyda muntazam kitob o'qish odatini shakllantirish ko'pchilik oilalar uchun hali ham qiyinchilik tug'dirishini e'tirof etdilar. Individual suhbatlarda eksperimental guruh bolalarining bir qismi badiiy asarlar mazmunini yaxshi tushunish va personajlarga baho berish qobiliyatini ko'rsatdi. Biroq, ba'zi bolalar faqat sodda savollarga javob berishdi va chuqurroq tahlil qilishda qiyinchilikka duch keldi. Mashg'ulotlar davomida bolalarning diqqat jamlash muddati 15-20 daqiqani tashkil etdi. Qiziqarli hikoyalar bilan ishlashda bu muddat biroz uzaydi, ammo monotonik mashg'ulotlarda bolalar tez charchadi. Badiiy adabiyot katta maktabgacha yosh bolalari nutqini rivojlantirishda foydali vosita ekanligi aniqlandi. Biroq, uning samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq: asarni tanlash, taqdim etish usuli, bolaning individual xususiyatlari, oiladagi qo'llab-quvvatlash va tarbiyachining mahorati. Natijalar barcha bolalarda bir xil emas va bu tabiiy hodisa hisoblanadi.

XULOSA. Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, badiiy adabiyot katta maktabgacha yosh bolalari nutqini rivojlantirishning muhim vositasi ekanligi tasdiqlandi. Eksperimental guruhda amalga oshirilgan maxsus dastur bolalarning nutqiy kompetensiyalarini turli jihatlarida yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Tadqiqot davomida badiiy asarlar bolalarda lug'at boyligini oshirish, grammatik to'g'ri nutqni shakllantirish, bog'langan va ifodali nutqni rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilishi aniqlandi. "Badiiy adabiyot bolaning nutqiy faolligini oshiruvchi va uning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantiruvchi noyob pedagogik material hisoblanadi" (Alekseeva M.M. "Metodika razvitiya rechi i obucheniya rodnomu yazyku doshkolnikov")[1]. Biroq, tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, badiiy adabiyotning samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq: asarni to'g'ri tanlash, taqdim etish usullari, bolaning individual xususiyatlari, oiladagi qo'llab-quvvatlash va tarbiyachining kasbiy mahorati. Natijalar barcha bolalarda bir xil emasligi tabiiy jarayon sifatida qayd etildi. "Bolalar adabiyoti nafaqat nutq rivojlanishining vositasi, balki umumiy shaxsiy rivojlanishning muhim omili bo'lib, kognitiv, emotsional va ijtimoiy sohalarni kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi" (Gurovich L.M. "Rebenok i kniga")[4]. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim muassasalarida badiiy adabiyotdan sistematik va maqsadli foydalanish katta maktabgacha yosh bolalari nutqini rivojlantirish jarayonini samaraliroq qiladi va ularni maktabga nutqiy jihatdan yaxshiroq tayyorlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alekseeva M.M. Metodika razvitiya rechi i obucheniya rodnomu yazyku doshkolnikov. – Moskva: Akademiya, 2000. – 400 s.
2. Alekseeva M.M. Nutqni rivojlantirish metodikasi va bolalar adabiyoti. – Moskva: Prosveshchenie, 2000. – 320 s.
3. Gvozdev A.N. Bolalar nutqining shakllanishi. – Moskva: Prosveshchenie, 1981. – 239 s.
4. Gurovich L.M. Rebenok i kniga. – Sankt-Peterburg: Detstvo-Press, 2004. – 168 s.
5. Elkonin D.B. Bolalar psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 1999. – 384 s.
6. Zhukovskaya R.I. Badiiy adabiyot va bolalar ijodi. – Moskva: Prosveshchenie, 2008. – 192 s.

7. Tiheeva E.I. Bolalar nutqini rivojlantirish. – Moskva: Prosveshchenie, 1981. – 159 s.
8. Ushakova O.S. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. – Moskva: Sfera, 2011. – 192 s.
9. M.B. Berdiyeva O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimining zamonaviy rivojlanish yo‘nalishlari. “Maktabgacha va maktab ta’limi” jurnali, ISSN: 3060-4613. 2025-yil, noyabr, 11-son.